

Тарас Вінцовський (м. Одеса)

Міська дума Одеси в умовах революційних трансформацій: політичні аспекти діяльності (серпень 1917 – січень 1918 рр.)

Стаття присвячена аналізу політичних аспектів у діяльності Одеської міської думи, перебраної згідно законодавства Тимчасового уряду 6 серпня 1917 року. Розглядається ставлення гласних думи до політики російського та українського урядів, проголошення УНР, участь у військово-політичних конфліктах, які мали місце в Одесі протягом осені 1917 – зими 1918 рр. Особливо досліджується еволюція позиції міської думи у питанні визнання Одеси як частини Української республіки.

Ключові слова: революція, Тимчасовий уряд, Одеська міська дума, УНР, Українські Установчі збори, Генеральний секретаріат.

У переліку тем, винесених хвилиною наукового інтересу на перші місця умовного рейтингу в контексті вивчення історії Української революції 1917–1921 рр., найчастіше знаходимо сюжетні лінії, пов'язані з побудовою національних структур влади та похідних від них. Така парадигма наукових пошуків протягом тривалого періоду часу витісняла з предмету досліджень ті суспільно-політичні категорії, які не вписувалися у сформульовану матрицю національного державотворчого процесу, оскільки вважалися антагоністичними. Сказане значною мірою стосується діяльності міських дум, які здебільшого стримано ставилися до доктринальних закликів лідерів Центральної Ради та її симпатиків на місцях і демонстрували прихильність збереження цілісності Російської держави, хоча й визнавали право націй на самовизначення. Падіння Тимчасового уряду й окремі прояви «червоного терору» змусили гласних дум скоригувати своє ставлення до політичних опонентів, а проголошена УНР почала сприйматися як цілком реальна альтернатива поширенню більшовицької влади на периферії колишньої імперії Романових.

Втім, на сьогоднішній день з-поміж тисяч наукових розвідок не знайдемо великої кількості робіт, присвячених вищезазначеним сюжетам. У радянській історіографії виокремимо поодинокі праці, зокрема П. Тригуба та Ю. Терещенка, в яких містяться змістовні згадки про ліквідацію міських дум у Катеринославі, Одесі, Сімферополі, Овідіюполі [1] та аналізувалася еволюція правового становища міських дум до і в ході революції 1917 р, давалася оцінка підготовки партій до участі у муніципальній кампанії, узагальнена статистика по формуванню виборчих блоків і склад гласних дум [2], вивчалися результати виборів [3].

Сучасна історіографія представлена значно ширше. Вже у 1990-х роках були опубліковані

праці, у яких переосмислювалися окремі оцінки попередників, про що свідчили у тому числі назви статей і тез. Так, сімферопольські фахівці Л. Гарчева і В. Федунів вивчали підтримку УНР з боку міських рад [4] й виборчий процес червня – липня 1917 року [5]. А результати пошуків чернігівського історика В. Бойка пропонувались у рамках кандидатської дисертації, в якій автор прийшов до висновку, що у ході муніципальної кампанії УЦР фактично усунулась від розробки блокової тактики, що зіграло під час виборів негативну роль, але хоч і не без проблем, більшість дум вирішила визнати УНР після державного перевороту в Петрограді [6]. У подальшому науковець також звертався до обраної проблематики, висвітлюючи й інші аспекти роботи міських дум [7].

Становище дум у центральному та південному регіонах стало предметом досліджень запорізького історика В. Гвоздика, який аналізував проблему у ракурсі муніципальної кампанії [8], партійного будівництва [9], низки виборів, які мали місце у 1917 році [10]. У декларованому дискурсі працюють дніпропетровський науковець В. Яценко [11], кіровоградський В. Крижанівський [12] й миколаївська дослідниця О. Господаренко [13]. Історія міської думи Одеси як комплексна наукова проблема залишається поза пильною увагою авторів, хоча в окремих узагальнюючих роботах побічно розглядаються окремі сторінки її діяльності. Насамперед варто згадати книгу професорки Кельнського університету Т. Пентер [14] та працю М. Раковського й І. Шкляєва, які підготували відповідний розділ у колективній монографії [15]. Безпосередньо предметом дослідження Одеська міська дума у революції 1917 року стала в статтях І. Дружкової, зокрема у контексті виборів [16] і революційних інтерполяцій [17], але поставлені завдання та пропонований обсяг роботи

не дали змоги ґрунтовно розглянути усі аспекти політичної діяльності гласних. Сказане значною мірою стосується й краєзнавчих нарисів з історії міста в епоху революцій [18].

Отже, констатуємо, що проблема перебуває у зародковій стадії вивчення, тому ставимо наступні дослідницькі завдання: з'ясувати передумови перебігу виборчої кампанії влітку 1917 року, проаналізувати її результати, виявити тенденції у політичній складовій діяльності муніципалітету, зокрема ставлення до Тимчасового уряду, політичної кризи у Російській республіці на рубежі літа – осені 1917 року, до Української Народної Республіки з перспективами співпраці з її урядом, вивчити реакцію думи на військово-політичне протистояння в Одесі наприкінці 1917 – початку 1918 років. Хронологічні межі статті визначені виборами до думи згідно нового законодавства та проголошенням більшовицької влади у місті.

Необхідність оновлення ролі та персонального складу органів місцевого самоврядування виявилася відразу після падіння царизму, тому у перші тижні революції відбувалися кардинальні зміни на рівні кадрових пертурбацій й підготовки нового виборчого законодавства. В Одесі Громадський комітет, який виник на початку березня 1917 року з ініціативи «демократичних» організацій як колективний орган контролю за роботою владних інституцій, висловив недовіру міській управі та думі і зажавав взяти управління містом у свої руки через систему комісарів. Майже відразу, на підставі чуток про підготовку контрреволюційних заходів, були заарештовані міський голова Б. Пелікан, його заступник Мечников, член управи Альбранд і начальник в'язниці Перелешин [19]. 22 квітня під час відкриття з'їзду губернських комісарів, скликаного у Петрограді, прем'єр-міністр Росії Г. Львов повідомив присутнім, що Тимчасовий уряд розробив закони про реформу міського виборчого права, який суттєво демократизує самоврядні органи [20]. Після публікації нового законодавства, на основі так званого принципу «чотириоххвістки», яке відкривало доступ до політичного життя усім категоріям суспільства й скасовувало куріальний принцип виборів, розпочалася активна виборча кампанія, участь у якій взяли як політичні партії, так й інші об'єднання громадян. А вже 16 липня світ побачило Положення про діяльність міських дум на основі нового закону [21].

6 серпня 1917 року в Одесі були проведені вибори до міського самоврядування у ході яких з 24

виборчих списків явну перевагу отримала партія російських есерів, здобувши 68 місць у думі (за іншими даними 65 [22]), натомість інші ліві загальноросійські партійні організації – меншовицька та більшовицька, створивши спільний блок, отримали значно меншу підтримку з боку одеситів (6-те місце) [23], що дало можливість провести до думи відповідно 7 і 4 гласних [24]. Достатньо потужним електоральним успіхом могли похизуватися кадети, на яких зробив ставку «Союз земельних власників» [25]. Вони отримали 15 мандатів, приблизно стільки ж голосів одесити віддали за єврейський блок [26]. Відносного успіху добився український соціалістичний блок, який, посівши 5-е місце, делегував у думу п'ятьох гласних [27]. Прикметно, що згодом двоє з них (В. Голубович і В. Чехівський) стануть прем'єр-міністрами УНР. Зазнали провалу спроби здобути прихильність виборців з боку монархістів, які зуміли провести лише двох гласних [28]. Новий склад думи аналізувала І. Дружкова, яка звернула увагу на декілька особливостей. Так, жоден з гласних колишньої цензової думи не потрапив до шойно обраного муніципалітету. Окрім цього, помітно змінився соціальний і національний склад депутатів, наприклад, внаслідок зняття усіх заборон і відсутності політичного тиску, відчутно зріс відсоток євреїв. Уперше серед думців з'явилися жінки [29].

Перше засідання новообраного муніципалітету припало на 23 серпня. Його відкрив міський голова кадет М. Брайкевич. Він звернувся з привітальною промовою від імені Громадського комітету й міської управи, детально охарактеризував діяльність органів самоврядування від початку революції й до цього дня. Далі гласні приступили до виборів керівного складу думи. Її головою став І. Лордкіпанідзе (ПСР), а В. Голубовича (УПСР), Б. Кондратьєва (Партія народної свободи), Г. Лур'є (РСДРП(м)), Е. Захаржевського (Польська соціалістична робітничка спілка), М. Мишкіна (Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія) було обрано заступниками [30]. Міським головою дума обрала В. Сухомліна, заступниками Б. Фрідмана і С. Лазаровича. Втім, останній вже за місяць за станом здоров'я подав у відставку [31]. Не довго очолював Одесу й В. Сухомлін, який з «причин особистого характеру» написав заяву про демісію, що на цілих півроку обезголовило міське самоврядування, а його повноваження перейшли спочатку до Б. Фрідмана, а згодом Б. Кондратьєва, які виконували обов'язки міського голови аж до 25 січня 1918 року, коли вказану посаду перебрав В. Богуцький [32].

Після перших організаційних заходів у стінах думи Одеський міський громадський комітет на своєму засіданні від 26 серпня 1917 р. прийняв постанову про завершення своїх повноважень [33]. З цього часу політичний і правовий авторитет Одеської міської думи суттєво зріс, адже вона не лише обиралася усім повноправним населенням міста, але й позбулася нав'язливої опіки з боку державних виконавчих інституцій. В умовах стрімкого розгортання урядової кризи, гласні не завжди концентрувалися на вирішенні нагальних проблем комунального характеру. Загальнодержавні та регіональні питання політичного буття чимраз частіше ставали предметом обговорення на засіданнях думи. Першим приводом для занурення у подібного роду полеміку стала невдала спроба державного перевороту, організованого генералом Л. Корніловим. Як зазначала місцева преса, відразу після отримання звістки про заколот представники революційної демократії, під брендом яких виступала більша частина соціалістичних партій та лівоцентристських груп, утворили Тимчасовий революційний комітет, до котрого увійшла низка організацій та міське самоврядування [34]. Втім, завдяки швидкому придушенню виступу Л. Корнілова, дана тема не стала предметом тривалого обговорення і аж до кінця жовтня 1917 року політичні питання вважалися другорядними у порядку денному засідань думи.

Наприклад, гласні проігнорували повідомлення про роботу II-го Херсонського губернського українського національного з'їзду, скликаного на 24–27 жовтня в Одесі українською губернською радою [35], головою якої був гласний думи В. Чехівський. Але ігнорувати більш масштабні події дума не могла, оскільки більшовицький державний переворот суттєво змінював парадигму розвитку революції, принаймні у візії партій революційної демократії, які, як говорилося вище, становили більшість з-поміж гласних одеського муніципалітету.

Слід визнати, що на осмислення столичних подій і відповідну реакцію гласним знадобилося декілька днів. Падіння Тимчасового уряду викликало негативну реакцію з боку думців, і перша резолюція з цього питання, прийнята найімовірніше на засіданні 28 жовтня, не залишала жодного сумніву щодо збереження вірності курсу на скликання Всеросійських Установчих зборів, які на їхню думку залишалися єдиним легітимним інститутом, котрий мав право вирішувати долю країни. Засудивши дії лєнінців, міське самоврядування закликала одеситів зберігати спокій і порядок [36]. За декілька

днів, найімовірніше 31 жовтня, наступною резолюцією дума ще раз засудила «безумне виступлення большевиків», яке на їхню думку може спровокувати громадянську війну, послаблює обороноздатність країни на фронтах Першої світової війни, та ще більше посилює економічну розруху [37].

Паралельно з дискусіями в думі навколо державного перевороту, свою оцінку падінню кабінету О. Керенського давали партійні, військові та громадські організації, які теж шукали вихід з ситуації, бажаючи не допустити подальшої ескалації подій. Результатом домовленостей стало створення 27 жовтня місцевого відділення Комітету охорони революції при Центральній Раді [38] (ревком КОРу), створеного за ініціативи українських підструктур, які мотивували свої дії падінням Тимчасового уряду й необхідністю рятувати революцію [39]. Повноваження КОРу розповсюджувалися у тому числі на землі Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній й означало підпорядкування краю правомочності української вертикалі влади. Усі військові й цивільні організації півдня тепер мали підпорядковуватися лише розпорядженням Києва, а у разі відмови підлягали революційному суду. Відповідно всі державні заклади Одеси бралися під контроль українськими військовими патрулями [40]. До складу українського ревкому увійшли 11 представників Херсонської української губернської ради й 14 – від інших революційних організацій Одеси [41]. Натомість присутні категорично відмовилися включити до ревкому військового та морського комісарів скинутого уряду, відповідно М. Харита й Шрейдера, які повідомляли Одеську міську думу, що за таких обставин на посадах залишаються, але реальних повноважень вже не мають [42]. Головою українського ревкому при КОР обрали В. Чехівського [43], що створювало підґрунтя для переходу основних важелів політичного впливу до українських державних інституцій. З цього часу питання про підпорядкування Одеси Центральній Раді та Генеральному секретаріату (а після 7 листопада входження до складу УНР) ставало найпринциповішим з поміж усіх, які обговорювалися у засіданнях міської думи.

Такий хід подій в свідомості керівників місцевого самоврядування не вмонтовувався у звичну схему політичних переконань і національно-культурних й ментальних маркерів, закріплених ще у імперську епоху. Тому, більшість гласних, публічно визнаючи право народів на самовизначення, *de facto* залишались у більш комфортному інтелек-

туальному дискурсі, а де юре не бажали опинитися під юрисдикцією Києва, оскільки побоювались найнеприємнішої на їхню думку справи – «насилницької українізації», під чим розуміли усі можливі аспекти – політичні, культурно-освітні, мовні тощо, а всі політико-владні перетурбації з цього часу отримували лише вище вказану оцінку.

Міркуючи саме у такому річищі, більша частина гласних думи обговорювала питання «політичної українізації» на своєму закритому засіданні 28 жовтня. Досить несподівано позицію українського ревкому підтримала більшовицька фракція думи в особі О. Хмельницького та Х. Гільдіна [44]. Очевидно, для більшовиків на той час було вигідно знайти союзника серед українських сил, щоб позбутися конкурентів у середовищі російської демократії і, таким чином, мати в майбутньому лише одного суперника – українську адміністрацію. Але у цілому міська дума стримано поставилась до створення КОРу і його місцевого представництва. На засіданні думи 31 жовтня було зачитано запрошення ревкому КОРу надіслати делегатів від міського самоврядування для участі в його роботі. Таке співробітництво революційний комітет вважав необхідним у зв'язку не стільки зі зміною влади в Петрограді, скільки з можливими політичними і кримінальними виступами в Одесі, але міська влада відмовила, вимагаючи особливих повноважень в комітеті, на що той не погодився [45]. Втім, гласні відмовилися від співробітництва не остаточно, а перенесли полеміку на засідання 7 листопада [46].

Також 31 жовтня гласні обговорювали питання входження Одеси під юрисдикцію українського уряду, яке міська дума, на відміну від КОРу вважала не з'ясованим. На думку переважачої частини присутніх, вказану проблему мали вирішити лише Всеросійські Установчі збори та референдум, також одеський муніципалітет не бажав «входити до органу влади, де більшість становлять українці-більшовики» [47] (*малися на увазі членів українських соціалістичних партій – Т. В.*), а можливе розповсюдження правомочності Генерального секретаріату на Херсонську губернію більшість фракцій щиро вважали «очевидним недоразумієм» [48].

Таким чином, на кінець жовтня спостерігалася легітимізація дихотомної конфігурації місцевої влади в Одесі, де адміністративна/контролююча функція поступово переходила до рук ревкому КОРу при Генеральному секретаріаті, а міська дума залишалася відповідальною здебіль-

шого за комунальне господарство. При цьому процес переформатування влади не закінчився і перманентно тривав ще протягом півтора місяця. Зокрема, на початку листопада внаслідок конфлікту на ґрунті бажання прискорити українізацію війська, який стався між ревкомом і Румчородом, виник наступний варіант управлінської інституції з майже ідентичною назвою – Революційний комітет Херсонщини при КОР.

Головними програмними положеннями Революційного комітету стали тези про створення однорідної революційно-демократичної влади як в центрі, так і на місцях, недопущення будь-яких збройних виступів, тісну співпрацю з Українською Центральною Радою та Генеральним секретаріатом, усі розпорядження якого мають бути обов'язковими до виконання й проводитися через комітет [49]. До складу Ревкому пропонувалося увійти 25 делегатам, серед яких знайшлося місце представнику міського самоврядування, але виділення для думи лише одного голосу у комітеті свідчило радше про нівелювання ролі муніципалітету в очах революціонерів, ніж позиціонування його як важливого елемента владної надбудови. Головні політичні важелі у місті та регіоні загалом опинилися в руках політичного й військового комісарів українського уряду відповідно В. Чехівського (водночас голови Ревкому) й В. Поплавка, та в. о. командувача Одеської військової округи генерал-майора Г. Єлчанинова [50].

Проголошення УНР помітно зміцнило позиції Центральної Ради в Одесі, про що свідчить бурхлива дискусія, яка велася 14 листопада у стінах Одеської ради робітничих депутатів навколо питання легітимізації української влади, й фактично означала відмову від визнання більшовицького варіанту виходу з політичної кризи [51]. Але прийняті рішення не переконали гласних міської думи, яка й надалі зберегла за собою окрему думку щодо кордонів Української республіки, і не визнавала над собою зверхність Києва.

Втім позірна відстороненість від «загрози політичної українізації» не знімала проблему необхідності вирішення цілої низки нагальних управлінських питань. 11 листопада Революційний комітет Херсонщини надіслав у думу свою постанову про бажання замінити комісара Одеси від Тимчасового уряду Я. Лібермана на іншу особу. 16 листопада думці вирішили обговорити дану пропозицію й після нетривалого обміну думками проголосували за висловлення довіри комісару, чим вкотре засвідчили існуючі протиріччя у влад-

них таборів, які супроводжувалися неприхованими ревнощами щодо розподілу управлінських повноважень. Зрештою, постановою генерала Г. Єлчанинова від 24 листопада Я. Ліберман все-таки був усунений з цієї посади, котру зайняв комендант Одеси прапорщик Рязанов [52].

Черговим приводом для вимушеного обговорення політичної ситуації в країні та Одесі стали події на Дону, де наприкінці листопада 1917 року розгорталася протистояння між противниками і прихильниками генерала О. Каледіна. Відгомін далекої війни став причиною перших вуличних боїв між гайдамаками і червоногвардійцями, що прокотилися містом протягом 30 листопада – 2 грудня. Міське самоуправління намагалося зупинити кровопролиття, а наради представників усіх конкуруючих організацій нерідко проходили у приміщенні думи, яка перетворилася у єдиного арбітра, якому довіряли опоненти. Поряд з закликами щодо припинення вогню вкотре висувалося питання про консолідацію усіх владних інституцій. Тому сторони були змушені дійти згоди щодо створення єдиного контролюючого органу з представників рад робітничих та солдатських депутатів і українських організацій [53]. За постановою спільного засідання усіх демократичних організацій Одеси 3 грудня утворилася тимчасова комісія по охороні міста. Всі розпорядження у царині спокою міста тепер віддавалися командувачем ОВО спільно з комісією, до складу якої увійшов також голова міської думи І. Лордкіпанідзе [54].

У ці ж дні Рада народних комісарів Херсонської губернії (голова С. Кириченко) скликала в Херсоні губернський з'їзд представників рад солдатських і робітничих депутатів, повітової ради селянських депутатів, повітових й волосних земств та міського самоврядування. Одеська міська дума прийняла запрошення взяти участь у форумі, котрий відбувся 30 листопада, і порядок денний якого формувався навколо аналізу здебільшого політичних питань: 1) сучасний момент; 2) ставлення до Центральної Ради; 3) ставлення до центральної влади; 4) організація губернської влади; 5) поточні справи. Делегація Одеського муніципалітету складалася з авторитетних гласних (М. Брайкевич, Є. Балдін, Н. Солостянський, Є. Вольфензон) на чолі з в. о. міського голови Б. Фрідманом [55]. Про роботу цього форуму 6 грудня на засіданні Одеської міської думи звітував голова делегації, який повідомив присутніх про не надто приємні для них рефлексії делегатів з'їзду: «...констатуючи ціл-

ком свідоме ставлення учасників з'їзду-селян до питань політичних, відзначає яскраво виражену на з'їзді орієнтацію Херсонського селянства на Україну, яка проявлялася у тому, що питання про приєднання Херсонської губернії до України було вирішене в позитивному сенсі» [56].

Таким чином, низка вищезазначених подій спонукали одеських думців скоригувати своє ставлення до Української республіки й розпочати переговори з Києвом про співпрацю. На порядок денний було висунуто два ключових питання – про надання Одесі особливого статусу в межах УНР та проведення виборів до Українських Установчих зборів. Перший напрям аналізувався в одній з авторських публікацій, тому в межах даної статті детально зупинятися на проблемі буде зайвим [57]. Додамо лише, що вперше питання у дискурсі Українська республіка – Одеса піднімалося місцевими активістами ще у ході муніципальної виборчої кампанії літа 1917 року [58]. Прикметно, що гласні думи, підхопивши листопадову пропозицію більшовиків про можливість отримання містом окремого статусу, приступили до обміну думок навколо озвученої ідеї якраз 6 грудня, у ході обговорення вищезазначеного звіту Б. Фрідмана, а відповідне звернення ухвалили на спільному зібранні з президіями рад 21 грудня 1917 року [59].

Переважна більшість думців ключовим питанням облаштування революційної Російської республіки вважали скликання Установчих зборів. На його роботу покладалася особливі сподівання як з точки зору відсічі поширенню юридичного нігілізму, приборкання анархії та терору, так і регулювання політико-правового статусу існуючих державних утворень, які виникли на руїнах імперії Романових, зокрема УНР. На засіданні 28 листопада міська дума висловила повну підтримку Всеросійським Установчим зборам [60], вибори до яких відбулися у ці дні і легітимність котрих не викликала жодного сумніву в середовищі революційної та ліберальної демократії.

Натомість, ставлення до Українських Установчих зборів визначалося невизнанням Одеси частиною УНР, відтак участь у виборах до них тривалий час трактувалася як недоцільна, оскільки в протилежному випадку дума легітимізувала супрематію української влади в межах міста. Міська дума ще 22 листопада отримала телеграму від Херсонської окружної комісії по організації виборів до Українських Установчих зборів, де йшлося про підготовчі заходи зусиллями тих самих комісій, що працювали під час виборів Всеросійських Установчих

зборів [61]. 28 листопада до канцелярії думи надійшла телеграма від УЦР, яка підтверджувала необхідність організації зазначених виборів і продовження роботи Одеської виборчої комісії [62].

Обговорення надісланих вказівок припало на 6 грудня, коли гайдамацькі підрозділи вже контролювали більшу частину міста. Схиляння шальки терезів у бік підпорядкованих Києву адміністративних та військових інституцій та страх перед наростаючим терором з боку більшовиків переконали гласних прислухатися до закликів Генерального секретаріату. Ціла група думських фракцій висунула непритаманні раніше для себе пропозиції. Так, російський есер Є. Вольфензон запропонував взяти участь у виборах, але не висловлювати свого ставлення щодо включення Одеси до УНР, а фракція вказала на потребу відправити делегацію думи до Києва з метою ознайомлення з поглядами високопосадовців на статус Одеси та можливість виділення її в окрему виборчу округу. Гласні М. Щепківський (Партія народної свободи) і М. Цвілінг (народні соціалісти) приєдналися до думки есерів, вітали проголошення УНР як частини єдиної неподільної Російської держави, але висловили занепокоєння щодо можливої «вищості українців над іншими народами». При цьому зауважували, що кордони Української республіки мають бути встановлені не III-м Універсалом, а Всеросійськими Установчими зборами які є «господарем Російської держави». Вітали український народ у зв'язку зі створенням УНР також С. Пен (єврейський блок), М. Мишкін (Об'єднана єврейська соціалістична партія), Л. Наркевич (Польський робітничий соціалістичний союз) та П. Васильєв (меншовик). Вони підтримали тезу есерів про необхідність участі у виборах, окрім цього Ф. Менчиковський (Поалей Ціон), М. Мишкін і Л. Наркевич заявили, що Одеса має стати «вільним містом» [63].

Фракція більшовиків та лівих есерів устами О. Хмельницького у цілому підтримала думку, що державно-правове становище України має бути вирішене згодом, але не стільки Всеросійськими Установчими зборами, скільки референдумом. Від українського соціалістичного блоку у полеміці взяв участь В. Чехівський, який підтримав ідею народного волевиявлення, але зробив акцент не стільки на політичних чи мовно-культурних наслідках інтеграції Одеси до УНР, скільки на економічних перспективах «для робітничого класу і трудового селянства», й вважав, що єдиним виходом зі складної ситуації розрухи

є участь у виборах до Українських Установчих зборів, що латентно передбачало визнання кордонів УНР у межах 9 губерній. Така одностайність стала підставою позитивного голосування за резолюцію про залучення Одеси до виборів, а Б. Фрідман та П. Васильєв вирушили до Києва на переговори щодо озвучених в думі тез [64].

Політико-ідеологічне дрейфування думців отримало миттєве відображення й на слуханнях у Генеральному секретаріаті. 7 грудня генеральний секретар торгу і промисловості й екс-гласний думи В. Голубович, який щойно повернувся з Одеси, повідомив чиновників, що у причорноморському місті спочатку панував настрій бойкоту Українських Установчих зборів, а тепер усі партії постановили взяти участь у виборах, а до столиці має прибути спеціальна делегація [65]. Переговорний процес останніх з урядовцями імовірно тривав кулуарно, оскільки у стенографічних звітах з засідань уряду надто стисло відображено питання, які виносили на розгляд Генерального секретаріату чиновники і відповідні ухвали. Так, 11 грудня В. Винниченко доповідав про прохання одеської делегації відкласти вибори по місту й виділити Одесу в окрему округу, у результаті чого справу передали на розгляд Виборчого бюро. Наступного дня уряд постановив доручити генеральному секретареві внутрішніх справ В. Винниченку внести до Центральної Ради проект, який задовольняв обидва клопотання, отже вибори мали переноситися на 10 днів у порівнянні з іншими регіонами України [66].

Підсумки перемовин стали предметом обговорення в думі 21 грудня. За результатами звіту Б. Фрідмана щодо досягнутих домовленостей з Генеральним секретаріатом про надання Одесі особливого статусу міська управа приступила до підготовки виборів, які за попередніми даними мали відбутися 6 січня 1918 р. В. о. міського голови повідомив, що УЦР, погодившись на пропозицію думи, 18 грудня ухвалила рішення про заснування Особливої Одеської виборчої округи з розподілом долі фінансування – 75% за кошти державного бюджету, а 25% міського. Тому 21 грудня дума проголосувала за необхідність долучитися до виборчої кампанії [67], отже de facto погодилися з діяхронними процесами Української революції, що не заперечувало реституційних трендів у стилі політичного мислення більшості думців. Характерною стала резолюція думи від 31 грудня, запропонована групою російських есерів і прийнята за згодою усіх фракцій. У ній вкотре на-

голошувалося, що усі питання державного будівництва в межах Російської федеративної демократичної республіки залишаються в компетенції Всеросійських Установчих зборів, а дії УЦР трактуються лише як непорозуміння, відтак правомочність Генерального секретаріату на південні землі є сумнівною [68]. Схоже, що незадовго до відкриття роботи Всеросійських Установчих зборів (5 січня 1918 року), гласні думи намагалися засвідчити свою відданість усталеним політичним ідеалам, які не похитнулися у результаті входження Одеси до складу УНР, а вказану амбівалентність слід вважати вимушеним маневруванням у складних умовах пошуку компромісу.

У ході підготовки до виборів виникли дискусії щодо кількості делегатів від міста. Спочатку уряд погодився на квоту у 6 депутатів [69] (усього від Херсонської губернії – 34), але незабаром висунув зустрічну пропозицію зменшити її до 5-ти. Муніципалітет доводив хибність таких уточнень, аргументуючи свою точку зору існуючою пропорцією – 1 делегат на 100 тис. населення (в Одесі за даними міської управи мешкало більше 600 тис. осіб, з них 350 тис. виборців [70]), високою долею губернського земського збору (40% від усієї Херсонщини [71]), а також попросив перенести вибори на 14 січня, бо стислі терміни не давали змоги повноцінно до них підготуватися [72]. Зрештою, гласні думи 21 грудня затвердили склад міської комісії та кошторис на її утримання, і підтримали клопотання про встановлення квоти у 6 делегатів від міста [73].

Згодом, зважаючи на збройне повстання, яке розпочалося якраз 14 січня, проведення виборів було перенесене на 21-23 січня 1918 року [74]. Але у результаті проголошення більшовицької влади проведення виборів стало неможливим, тому на своєму засіданні 23 січня 1918 р. міська дума окремим рішенням призупинила підготовку виборів до Українських Установчих зборів [75]. Щоправда, в основу аргументаційної частини резолюції було покладено зміну політичної кон'юнктури, викликаной не стільки силовим сценарієм політичної боротьби, скільки проголошенням ІV Універсалу Центральної Ради [76], який остаточно нівелював сподівання більшості гласних щодо збереження територіальної цілісності Російської держави. Прикметно, що того ж дня дума прийняла резолюцію про позаправові дії більшовиків (хоча визнавали, що *de facto* владні повноваження опинилися у руках рад), бо у центрі влада має належати Всеросійським Установ-

чим зборам, у регіонах Крайовим Установчим зборам, а на місцях – місцевому самоврядуванню [77]. Принагідно зауважимо, що після повернення до Одеси української влади 14 березня 1918 року, гласні доволі оперативно відреагували на відновлення *status quo* і 19 березня визнали необхідним відновити підготовку до виборів, й негайно визначити терміни їх проведення [78], що, зрештою, залишилось лише нереалізованим закликком.

Таким чином, нове виборче законодавство, прийняте Тимчасовим урядом навесні 1917 року, створивши передумови формування органів місцевого самоврядування на основі рівних можливостей, привело до переформатування міської думи Одеси, персональний склад якої станом на 6 серпня 1917 року оновився повністю. У муніципальній кампанії взяли участь 24 виборчих списки, а підтримку з боку населення здобули передусім висуванці від лівих партій, лідером з поміж яких стали російські есери. Відносно значну кількість голосів отримали кадети, єврейський блок, українські соціалісти, меншовики та більшовики. Політична проблематика у діяльності думи визначалася загальнодержавними тенденціями, і протягом близько двох перших місяців її діяльності вважалася другорядною. Зокрема, гласні думи негативно відреагували на спробу державного перевороту, здійснену генералом Л. Корніловим, підтримавши створення Тимчасового революційного комітету захисту революції.

Помітно актуалізувалися політичні питання на засіданнях думи після падіння Тимчасового уряду, і особливо проголошення УНР. Міська дума, зорієнтована на збереження територіальної цілісності Російської держави, визнавала правомочність вирішення усіх нагальних проблем винятково за Всеросійськими Установчими зборами. На тлі розгортання більшовицького терору й подальшого поглиблення політичної кризи більша частина гласних, зберігаючи відданість проголошеним ідеалам, 21 грудня були змушені делегувати в. о. міського голови й управи повноваження розпочати офіційні зносини з урядом Української республіки навколо вирішення наступних завдань – закріплення за Одесою статусу вільного міста УНР, виділення його в окремому окрузі під час виборів до Установчих зборів і надання права обрати 6-х представників до цього представницького зібрання. У такий спосіб міська дума *de facto* визнала правомочність Києва над регіоном, хоча *de jure* такого рішення на засіданнях думи прийнято не було.

Джерела та література

1. Тригуб П. М. Ліквідація міських дум і земств у період боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (грудень 1917 р. – березень 1918 р.) // Питання історії народів СРСР. – Харків: Видавництво Харківського ордена Трудового Червоного прапора державного університету імені О. М. Горького, 1972. – Випуск 13. – С. 24-31.
2. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. – К.: Наукова думка, 1974. – 143 с.
3. Терещенко Ю. І. Політичні партії на виборах до міських дум України в 1917 р. // Український історичний журнал. – 1970. – № 11. – С. 48-58.
4. Гарчева Л. П. Підтримка УНР міськими радами України в жовтні-листопаді 1917 р. // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Відродження української державності: проблеми історії та культури». – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 76-77
5. Федунів В. В. Перевибори міських дум Таврійської губернії в червні – липні 1917 р. // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Відродження української державності: проблеми історії та культури». – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 110-111.
6. Бойко В. М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 року: Автореф. дис... к-та істор. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 18 с.
7. Бойко В. М. Реорганізація міських дум в Україні навесні 1917 р. // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 29-38.
8. Гвоздик В. С. Участь українських політичних партій в муніципальній кампанії на півдні України в 1917 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 1999. – Вип. V. – С. 98-102.
9. Гвоздик В. С. Формування державних органів влади та місцевого самоврядування на півдні України (березень – липень 1917 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Тандем-У, 1999. – Вип. VII. – С. 214-220.
10. Гвоздик В. С. Зміни у співвідношенні партійно-політичних сил на півдні України під час виборчих кампаній 1917 – початку 1918 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск XXVII. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – С. 102-108.
11. Яценко В. Я. Політична боротьба на виборах до міської Думи Катеринослава влітку 1917 р. // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. Випуск 8. – Дніпропетровськ: ДНУ ім. Олеся Гончара, 2010. – С. 258-270.
12. Крижанівський В. М. Вибори в Єлисаветградську міську думу 30 липня 1917 року: підготовка, проведення, результати // [режим доступу] http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_1_2013/03.pdf
13. Господаренко О. В. Господарська діяльність Миколаївської міської думи в період австро-німецької окупації 1918–1919 рр. // [режим доступу] http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_Gum/npchdu/History/2000_5/5-15.pdf
14. Penter T. Odessa 1917: Revolution an der Peripherie. – Keln; Weimar; Wien: Bohlau, 2000. – 469 p.
15. Історія Одеси / Під. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – 559 с.
16. Дружкова І. С. Одеська міська дума 1917 р.: вибори та склад // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Випуск 3. 2004. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 23-35.
17. Дружкова І. С. До історії Одеської міської думи після Лютневої революції 1917 р. // Революції в Україні у ХХ-ХХІ століттях: співзвуччя епох. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2009. – С. 40-43.
18. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Одеса в епоху війн и революцій 1914–1920. – Одеса: Оптимум, 2008. – 336 с.
19. Вестник Временного правительства. – 1917. – 12 марта.
20. Там само. – 25 апреля.
21. Там само. – 16 июля.
22. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 38.
23. Хроніка революційних подій в Одесі. Період боротьби за встановлення Радянської влади (лютий 1917 р. – січень 1918 р.). – Одеса: Одеське обласне видавництво, 1958. – С. 80.
24. Горелов К. Первые шаги большевистской организации в Одессе (1917 г.) // Коммунист. – 1922. – № 23. – С. 39.
25. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 53.
26. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 38.
27. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-3829, оп. 1, спр. 110, арк. 3.
28. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 94.
29. Дружкова І. С. Одеська міська дума 1917 р.: вибори та склад // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Випуск 3. 2004. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 27.
30. ДАОО, ф. 16, оп. 123, спр. 1132, арк. 1, 3.
31. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 983, арк. 3, 4, 5.
32. Там само, спр. 984, арк. 5, 10.
33. ДАОО, ф. 615, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
34. Вестник Одесского земства. – 1917. – 2 сентября.

35. ДАОО, ф. 16, оп. 124 ч. 1, спр. 10023, арк. 118.
 36. Вестник Одесского земства. – 1917. – 30 октября.
 37. Там само. – 3 ноября.
 38. ЦДАВО України, ф. 3156, оп. 1, спр. 18, арк. 126.
 39. ДАОО, ф. 16, оп. 125, спр. 342, арк. 23.
 40. Вестник Одесского земства. – 1917. – 27 октября.
 41. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 110, арк. 13.
 42. ДАОО, ф. 16, оп. 125, спр. 342, арк. 23.
 43. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 110, арк. 13.
 44. Одесские новости. – 1917. – 29 октября.
 45. ДАОО, ф. 16, оп. 123, спр. 1158, арк. 13.
 46. Вестник Одесского земства. – 1917. – 3 ноября.
 47. ДАОО, ф. 16, оп. 123, спр. 1158, арк. 14.
 48. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 986, арк. 12 зв.
 49. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 110, арк. 16.
 50. Там само.
 51. Вінчковський Т. С. Проголошення УНР та питання про владу в Одесі // Записки історичного факультету. Випуск 15. – Одеса, 2004. – С. 217-221.
 52. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 993, арк. 6, 10, 11.
 53. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Том I. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 577.
 54. Одесский листок. – 1917. – 3 декабря.
 55. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1126, арк. 1, 3, 5.
 56. ДАОО, ф. 16, оп. 124 ч. 1, спр. 8774, арк. 66.
 57. Вінчковський Т. С. Вільне місто Одеса в добу Центральної Ради: революційна інтерпретація політичного сепаратизму // Український історичний журнал. – 2013. – №1. – С. 80-91.
 58. Вестник Одесского земства. – 1917. – 26 июля.
 59. Вінчковський Т. С. Вільне місто Одеса в добу Центральної Ради: революційна інтерпретація політичного сепаратизму // Український історичний журнал. – 2013. – №1. – С. 87, 88.
 60. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1126, арк. 4-5.
 61. Там само, спр. 1130, арк. 1-а.
 62. Там само, арк. 1.
 63. Там само, арк. 10.
 64. Там само.
 65. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К., 1996. – Том I. – С. 520.
 66. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К.: Наукова думка, 1997. – Том II. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – С. 14, 15.
 67. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1125, арк. 23-24; спр. 1130, арк. 11, 29.
 68. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1125, арк. 27 зв.
 69. Вестник Одесского земства. – 1917. – 20 декабря.
 70. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1130, арк. 11.
 71. Там само.
 72. Вестник Одесского земства. – 1917. – 25 декабря; ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1130, арк. 11.
 73. ДАОО, ф. 4, оп. 1, спр. 1130, арк. 11.
 74. Вестник Одесского земства. – 1918. – 6 января.
 75. Там само, спр. 986, арк. 18.
 76. Там само, спр. 1130, арк. 32 зв.
 77. Там само, арк. 31, 32 зв.
 78. Там само, спр. 986, арк. 18.

Тарас Вінчковський

Городская дума Одессы в условиях революционных трансформаций: политические аспекты деятельности (август 1917 – январь 1918 гг.)

Статья посвящена анализу политических аспектов в деятельности Одесской городской думы, переизбранной, согласно законодательству Временного правительства, 6 августа 1917 года. Рассматривается отношение гласных думы к политике российского и украинского правительств, провозглашению УНР, участие в военно-политических конфликтах, которые имели место в Одессе в течение осени 1917 – зимы 1918 гг. Отдельно исследуется эволюция позиции городской думы в вопросе признания Одессы как части Украинской республики

Ключевые слова: революция, Временное правительство, Одесская городская дума, УНР, Украинское Учредительное собрание, Генеральный секретариат.

Taras Vintskovs'kyi

Odesa City Duma in the revolutionary transformations: political aspects of the activity (August 1917 – January 1918)

This article is devoted to analysis of the political aspects of Odesa City Duma re-elected under the laws of the Provisional Government, August 6, 1917. It is considered ratio of vowels of Duma to policy of Russian and Ukrainian governments, the declaration of the UPR, participation in military and political conflicts that took place in Odesa during Autumn 1917 – Winter 1918. It is separately investigated the evolution of the position of the City Duma in recognizing of Odesa as a part of the Ukrainian Republic

Key words: revolution, the Provisional Government, the Odesa City Duma, UPR Ukrainian Constituent Assembly, the General Secretariat.